

ГРОМАДА (СІЛЬСЬКА ОБЩИНА) ЯК ІНСТИТУТ СЕЛЯНСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Гаєвська

Тетяна Іллівна

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
Інституту культурології
НАН України

Гаевская

Татьяна Ильинична

кандидат исторических наук,
старший научный сотрудник
Института культурологии
НАН Украины

Haievska Tetiana

Ph.D. in History, Institute
of culturology, National Academy
of Arts of Ukraine

Анотація. У статті аналізується громада (сільська община) як інститут селянського самоврядування в Україні. Інтерес до історії громади (сільської общини) викликаний прагненням ліквідувати “білі плями”, виникнення та існування яких певною мірою було пов’язане з тривалими попередніми заборонами ідеологічного характеру щодо дослідження обрядів звичаєвого урядування українців. Іншим чинником, що зумовив інтерес до обрядового правування в минулому, стало усвідомлення необхідності відтворити об’єктивну, неупереджену картину системи для визначення потенційних можливостей її подальшого розвитку.

Важливим чинником необхідності звернення до історії громади (сільської общини) є той факт, що протягом останніх десятиліть відбувалося накопичення значних за обсягом і принципових за значенням теоретичних набутків як у культурологічних, так і в суміжних науках (історичних, суспільствознавчих, правознавчих).

Ключові слова: громада, сільська община, обряд, правування, інститут сільського самоврядування.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних напрямків сучасної культурології є вивчення національно-культурних та державницьких традицій українського народу. Складний суспільно-культурний розвиток українського етносу впродовж багатьох століть (бездержавність, денаціоналізація, уніфікація культури тощо) негативно позначився на формуванні етнічної самоідентифікації. Внаслідок цього була порушена природна еволюція народної традиційної культури, тяглість етнокультурних традицій.

Особливий інтерес викликає українська обрядовість, яка лежить в основі культури українців й виступає одним із дієвих етноформуючих та етнозберігаючих чинників. Тому цілком природно, що до обрядів українців впродовж десятиліть не згасає інтерес з боку фахівців цілого ряду наукових дисциплін та різних видів мистецтва — культурологів, етнографів і фольклористів, істориків культури і мистецтва, соціологів культури та ін.

Актуальність. Термін “община” на території України в історичних джерелах до кінця XVIII — початку XIX ст. не зафіксований, але в українській історіографії він досить поширений для позначення форми самоорганізації населення від первіснообщинного ладу до феодальної доби. Щодо періоду до початку XIII ст. термін “община” історики використовують нарівні з поняттями “мир”, “верв” і “погост” [18, 325]. Термін

“община” у значенні “сільська громада” дослідники використовують при характеристиці відповідної структури на українських землях після їх включення до складу Російської імперії як синонім російського поняття “община”. Відтак вважаємо можливим і науково обґрунтованим вживати його нарівні, а іноді замість ідентичного та поширеного в українських історичних джерелах другої половини XVII-XVIII ст. терміна “громада”.

Поняття “громада”, за свідченням історичних джерел, як позначення інституту селянського самоврядування, виникає не раніше першої половини XVII ст. (у документах XVI ст. не зустрічаємо жодного випадку використання терміна “громада” у значенні “община”), що, ймовірно, свідчить про його запозичення українською мовою з польської.

В історичних джерелах XVI-XVIII ст. для позначення територіальної общини на території України, в яку входило декілька сіл, об’єднаних, як правило, за ознакою належності тому або іншому землевласникові, широко вживався термін “волость”. Територіальна, або волосна, община складалася з менших одиниць, сільських общин, що мали назву “весь”, “село”. Саме ці сільські общини й отримали пізніше назву “громада”.

У XVI-XVIII ст. “двори”, “дворища”, “селища”, “жеребки”, “служби”, які одночасно були одиницями оподаткування, здебільшого являли собою господарства великих складних сімей, будучи водночас частиною сільських общин. Натомість у XVI-XVIII ст. вони ще не були общинами у розумінні суспільно-територіальних організацій.

Метою статті є дослідження громади (сільської общини) як інституту селянського самоврядування в Україні. В цей період громада являла собою доволі складний суспільно-господарський інститут, що виконував ряд функцій, серед яких основними були дві — організаційно-оборонна (для населення, що входило до її складу) і представницька (у стосунках общини із землевласником або державою).

Стан дослідження. Традиція досліджень селянського самоврядування, розпочата в XIX ст. І. Лучицьким [14], П. Чубинським [17], А. Яковлівим [19], О. Єфименко [9; 10], О. Кістяківським [13], М. Іванишевим [11], М. Грушевським [4] та іншими визначними етнографами, була продовжена вченими XX ст. (С. Безклубенко [1], А. Гурбик [5; 6; 7], М. Гримич [3], В. Голубєв [2], А. Касян [12] тощо).

Перші дослідження селянської общини на території Великого князівства Литовського належать представникам Київської школи, заснованої професором юридичного факультету Київського університету М. Іванишевим, який є автором однієї з перших праць з історії общини у “Південно-Західній Росії” [11]. В. Пічета у своїй студії із джерелознавства та історіографії у розділі “Українська історіографія” М. Іванишева назвав дослідником, який “зацікавився також копними судами як віддзеркаленням того общинного начала, що мало настільки велике значення в первинній історії слов’янства і не було задушене польським впливом” [15].

При дослідженні матеріалів про общинне судочинство М. Іванишев, професор юриспруденції, зосереджував увагу, в першу чергу, на юридичних моментах діяльності общини. Зокрема, він звернув увагу на те, що до Литовського статуту 1588 р. було внесене доручення підкоморіям призначати на належних їм територіях місця для проведення селянських судів (коп). На думку вченого, це було зроблено з метою “поширити сільські народні зібрання в Південно-Західній Русі і надати їм законної сили” [6]. Цілком можливо. Але, на наш погляд, це пояснюється тим, що у другій половині XVI ст. у ВКЛ проходив процес кодифікації неписаного традиційного, або звичаєвого, права, що передбачало включення общинного судочинства до загальнодержавної судової системи.

Говорячи про українську історіографію сільської общини, не можна залишити поза увагою праці дослідників, методологічні підходи яких дещо відрізняються від їх колег — представників Київської історичної школи, в першу чергу, І. Лучицького і О. Єфименко.

Так, в останній чверті XIX ст., коли акцент у дослідженнях історії Російської імперії (у тому числі й у справі вивчення селянської общини) був перенесений із центру та півночі власне Росії на західні й південно-західні околиці імперії, вийшло декілька праць відомого представника російської позитивістської школи медієвістів — І. Лучицького, присвячені волосній общині на Лівобережжі України у XVIII ст. та функціонуванню інституту сябринного землекористування. Історик уважав, що сябринство було такою формою общини, що виникла внаслідок розпаду великої сім’ї на менші родинні групи, пов’язані між собою спільністю походження та кривною спорідненістю. За спостереженнями І. Лу-

чицького, сярбринні землі були розподілені на частини (паі), залежно від кількості сімей у селі. Водночас це була інша, відмінна від Росії, безпередільна форма общинного землекористування. На території Білорусі також відомі випадки сярбринства, на якій сярбр — не родич, а здебільшого стороння людина, яка за певних умов (зазвичай рівного розподілу результатів спільної роботи) уклала тимчасову угоду на сярбринне (спільне, на рівних долях) господарювання. До речі, висновки І. В. Лучицького, наскільки відомо, не знайшли свого підтвердження у працях інших дослідників.

На підставі документів із Київського центрального архіву І. Лучицький у роботі “Нові дані для історії землеволодіння в Малоросії” [14, 200–201] представив норми звичаєвого права в сфері землеволодіння, займанщини земель, що склалися до XVII–XVIII ст. у Лівобережній Україні. І. Лучицький показав, що займанщини склалися групами або сімейної (складної), або громадами.

Більше того, опонентами І. Лучицького були Д. Багалій та О. Єфименко, які, за свідченням А. Гурбика, заперечували існування громади на Лівобережжі. Зокрема, О. Я. Єфименко вважала, що в Україні, на відміну від Росії, з дольового сярбринного села виросла не громада з переділами, а окремі поселення хутірського типу.

Дотепер ця проблема не була предметом окремого дослідження, хоча питання суспільно-територіальних громад активно студював А. Гурбик, зокрема, проблема сільської громади стала предметом його дисертаційного дослідження, а тематичну монографію історик присвятив еволюції соціально-територіальних спільнот у середньовічній Україні [5; 6; 7].

Відзначимо, що більшість істориків і юристів, які займалися означеною проблемою, зазвичай досліджували общину не лише українського, але і білоруського селянства. У своїх студіях вони виокремлювали територію Литви, але не завжди робили розмежування між білоруськими та українськими землями.

Проте необхідно відзначити, що в Україні досі не створено цілісного комплексного дослідження общини у всіх видах феодального землеволодіння впродовж XVI–XVIII ст., але у Білорусі воно вже існує [2]. Вочевидь підготовка праці, що узагальнювала би факти з історії сільської общини (громади) в Україні, ускладнюється тим, що умови для

розвитку цього соціально-економічного інституту у Правобережній і Лівобережній Україні впродовж даного часу були неоднаковими, а відтак необхідно розглядати і зіставляти принаймні два варіанти розвитку общини на українських землях.

Виклад основного матеріалу. Обряди кожного етносу — це не застигле явище, а динамічна система, в якій постійно відбувається взаємодія старих і нових форм життєдіяльності. У цьому складному процесі обряди, як правило, постійно трансформуються (або зовсім виходять з ужитку), а інновації через компромісні форми перетворюються на традиції. Таким чином забезпечується зв’язок історії, де відбувається передання культурних надбань від покоління до покоління, без якого не може існувати жоден народ.

Початок такого передавання досвіду нащадкам був покладений у ті часи, коли наші предки подолали в собі “зоологічний егоїзм”, вперше спільними зусиллями зсунувши “камінь розбрату”, і почали перетворення тваринного стада в людське суспільство. Разом із тим, коли “*праця ставала співпрацею, почуття її учасників ставали співчуттями, совість ставала совістю, відомість ставала су(с)відомістю*” [1, 14].

Суспільна свідомість починає відігравати вирішальну роль у подальшому становленні суспільства та розвитку людства. Для людей стало потребою винайти засоби вираження та фіксації як індивідуальної, так і загальної, спільної (*су-спільної*) свідомості, що найшли своє вираження, починаючи з — міміки, жестів, поз, вигуків — до членороздільної мови та засобів її фіксації (писемності). Але найпершим і найефективнішим засобом були й залишаються своєрідні “*ділові ігри*” людей — *імітації колективних дій у певних умовах для досягнення спільної мети*, — названі нашими предками емним словом *обряд* [1, 14].

Обряд адресує надбання суспільної свідомості не лише до розумової пам’яті учасників, але й до їх пам’яті — чуттєвої, наочно-дієвої, просторово-рухової, музично-ритмової. Прикладом таких прадавніх обрядів, що дійшли до нашого часу, стали пісні, що вважаються сьогодні “дитячими”: “Ось так, ось так-так, так у полі сіють мак”, “А ми просо сіємо-сіємо, — співають дівчата, а ми просо витопчем-витопчем, — вторять хлопці”. Ці пісні ніщо інше, як стародавня формула технології вирощування певних “сільгоспкультур” [1, 14].

Протягом довгих віків землеробський тип господарства визначав характер розвитку всіх сфер економічного і соціального життя слов'янських етносів. На початку ХХ ст. основою населення України було селянство. Тому цілком зрозуміло, що традиційною формою громадського регулювання побуту українців стала *громада*. Утворена на стадії первісно-общинного суспільства, маючи багатівковий шлях розвитку й зберігаючи певну спадкоємність із давньоруською общиною, пізня сільська громада являла собою насамперед територіальне об'єднання, що трималося на основі сусідських зв'язків.

Усна творчість українців зберегла багато прислів'їв про громаду: “Громада — великий чоловік”, “Де людей купа, не болить у пупа”, “Що громада скаже, то й пан не поможе”, “З миру по нитці — голому сорочка”, “Гуртом й батька добре — бити” [16, 12].

У середні віки громада була органом місцевого самоврядування й існувала під назвою — *копа*, *купа*. У житті селян протягом віків зберігала силу-силенна ціла система народних правових звичаїв, що передавалися від покоління до покоління.

На основі звичаєвого (*копного*) права, окремі з норм якого сформувалися ще в період Київської Русі, вирішувались питання, пов'язані з земельною власністю, наслідуванням майна, орендою, особистим *наймом*, *повиною* членів общини тощо. Серед науковців існує думка про те, що існували два типи громадського землеволодіння: за першим з них одиницею розподілу землі була душа, за другим — двір. Періодичні переділи землі були великою подією в житті кожного села. Вони відбувались завжди прилюдно з додержанням певних звичаїв. Громада українського села мала право відбирати общинний наділ у одного господаря (при несправній сплаті податків) і передавати іншому.

У користуванні громади були спільні ліси, водоймища, пасовища. За середньовіччя усі селяни користувались ними спільно на правах колективного власника. Пізніше розпочався процес відчуження громадських володінь, які переходили до казни й окремих землевласників. Але, не зважаючи ні на що, в народі досить міцно утримувались давні уявлення про те, що приватна власність може поширюватись лише на поле, город, садок, які потребували праці людей. Природні ж багатства — ліс, гриби, ягоди, звірі, риба в річці та інше, що “Звід бога” —

визнавалися загальними. Це породжувало суперечки між землевласниками, офіційною владою та сільською громадою. Такими прикладами може бути боротьба на Західній Україні після реформи 1848 р. за *сервітутти* — право на вільне користування лісами, пасовищами, місцями рибної ловлі, добування глини, піску, каменю тощо, що вилилась у цілу низку судових процесів, відкритих виступів і масових заворушень. У цій боротьбі сільські громади виявляли велику наполегливість і рішучість, обиралися ходоки, які рушали “шукати правду” до Львова й навіть Відня [3].

На Бойківщині до початку ХХ ст. найстаріші форми громадського землекористування збереглися навіть при індивідуальному обробітку ґрунтів. Де звичаєве право дозволяло вільно користуватися для випасу худоби чужою землею від Покрови (1 жовтня ст. ст.) до Св. Юрія (26 листопада). До середини ХХ ст. у деяких районах Сумської області серед окремих сімей відбувається щорічний розподіл сіножатей відповідно до методики общинних переділів.

Громада відповідала за кожного свого члена при відбуванні земських і громадських повинностей, визначала заходи і способи стягнення недоїмок, обирала своїх повноважних представників. За їхньою допомогою стежила за станом селянських господарств, використанням громадських лісів, пасовищ, здавала їх у тимчасову оренду, також контролювала діяльність корчмів, ярмарків, базарів, визначала ціни на товари, перевіряла міри ваги, місткості, слідувала за станом доріг, мостів річок, громадських, будівель на своїй території, виконувала так званий *стаційний* обов'язок (забезпечення харчами і всім необхідним урядових осіб, які приїжджали для розв'язання якихось питань).

Громада брала участь у більш-менш важливих подіях, що відбувались на селі: розв'язувались суперечки при поділі сім'ї, призначалась опіка над господарствами непрацездатних старих та малолітніх сиріт, вирішувались питання про будівництво громадських споруд (церкви, школи, млина, лікарні тощо).

У відповідності до норм звичаєвого права громада обирала сільського пастуха. Залежно від кількості худоби визначалася і плата, що складалася із грошової та натуральної частини, крім плати по черзі господарі мали давати пастухові одноденний харч. Архаїчні риси господарювання залишилися

й сьогодні у традиціях тваринництва населення Карпат. Велику рогату худобу, овець і кіз у цьому краї донедавна випасали на громадському пасовищі: волів і корів під доглядом волярів, а овець і кіз під доглядом вівчарів. Воляря громада наймала спільно, а вівчарів (їх було п'ять-шість на череду, залежно від кількості овець) — ті господарі, у яких було багато овець. На Гуцульщині випас худоби на гірському пасовищі — полонині — організовував власник або орендар — *депутат*, якого обирали з-поміж себе члени сільської громади на загальних зборах. Він відповідав за роботу пастухів, керував випасом овець на полонині. Громада, у свою чергу, контролювала діяльність депутата під час сезонного випасу і при кінцевому розрахунку.

Особливими нормами звичаєвого права в українському селі регламентувались договори на купівлю-продаж майна, обмін, особисті найми та низку інших угод. Поширеною формою найму була скіпщина — звичай передавати орну землю на один посів або луки на одну косовицю в оренду за певну частку врожаю. Під час жнив у центральних районах України були поширені найми “за сніп”. Зажин — так називався цей звичай — був важливим засобом існування багатьох малоземельних і безземельних сімей. Залежно від місцевих умов зажинщикам платили п'ятий, шостий, а інколи лише десятий або дванадцятий сніп.

Давня виробнича єдність громад простежується в українців, як і в інших слов'янських народів, у традиційних звичаях колективної взаємодопомоги селян при виконанні невідкладних і важкомістких робіт. Це насамперед широко поширений в Україні звичай *толоки*. Характерними ознаками традиційної толоки було те, що вона відбувалася зазвичай у святкові й вихідні дні на добровільних засадах і без оплати за виконану роботу. Найчастіше її учасниками були сусіди й близькі родичі. Толока відбувалася при найрізноманітніших роботах, як польових (оранка, сівба, збирання врожаю, заготівля сіна), так і домашніх (прядіння льону, конопель, вовни, заготівля продуктів, будівництво житла і господарських споруд). На Поліссі в такий спосіб копали картоплю, збирали і молотили хліб, а на Покутті і Закарпатті лушили кукурудзу. В народі говорили: “Без толоки як без руки: ні хати не зробиш, ні сіна не скосиш”.

Для оранки важких ґрунтів (особливо цілинних) інколи було необхідно запрягати в плуг три-

чотири пари волів або коней. Не маючи необхідного тягла і сільськогосподарського реманенту, незможні селяни об'єднувалися, щоб обробити свої поля. Ця усталена форма колективної роботи називалась *супрягою*.

Форма взаємодопомоги *на відробіток* була досить поширеною, її застосовували переважно жінки, виконуючи по черзі польові роботи — день у однієї, день у другої та ін.

Колективна допомога односельцям надавалася у разі стихійного лиха та інших скрутних обставин. Толокою виконували й громадські роботи: будівництво й ремонт церков, шкіл, лікарень, доріг, мостів тощо. В очах громади трудова допомога була почесною справою, її проводили навіть у дні, що за народними уявленнями вважались забороненими для праці. Толока, як правило, проходила у доброму настрої з піснями і жартами. За традицією господарі, що діставали допомогу, годували толочан, а іноді й наймали для них музик.

Трудова допомога часто перетворювалася на засіб непокритої експлуатації односельчан. Особливо такою допомогою користувалося духовенство, яке, маючи великі земельні наділи, намагалося залучати дешеву робочу силу. Таку роботу по обробітку полів, ремонту церков у народі називали “попівською панщиною” або “попівськими празниками”. Пізніше з'явилися толоки, де учасники працювали за вигідну в майбутньому форму найму — безпроцентну позику, іноді вони ставали формою колективних відробітків. Тоді толоки поступово втрачали свої традиційні форми і церемонії: на них уже не запрошували, їх просто замовляли.

Громади виступали за врятування врожаю від різних шкідників, при захисті худоби від нападу хижаків тощо. Надавалася не лише трудова, а й спільна матеріальна допомога убогим, хворим, потерпілим від стихійного лиха. На великі релігійні свята громадським коштом влаштовувалися трапези для жебраків і престарілих. Щоб не потрапити у залежність до лихварів, односельці створювали громадські позикові каси і шпіхліри (комори), де зберігався “на чорний день” недоторканий запас зерна.

Із часом у селянській громаді склались специфічні самоуправлінські риси, де першочерговим був загальний схід — збори представників від усіх господарств. Ці сходи успадкували традиції від

давньоруського віча. Ця назва залишалася ще у горян Карпат у XIX ст., і дійства проходили не лише в окремих селах, а й в масштабах усієї округи, нерідко набираючи політичного забарвлення. Повноправним учасником громадського сходу, як правило, виступав глава сім'ї — батько. Його могли замінити старший повнолітній син або дружина. Нарівні з ними правом голосу на сході користувалися вдови, які самостійно вели господарство. Зазвичай сходи збиралися на майдані біля церкви або управи. Скликали на них за допомогою церковного дзвону. Серед козаків Лівобережжя відомі спеціальні приміщення для общинних зібрань — *зборні*.

Загальний схід обирав адміністративних осіб громади: старосту села (*войта* — у західних областях), соцьких, десяцьких, наглядачів хлібних гамазеїв (громадських запасів хліба), об'їждчиків полів та ін. Потім ці кандидатури затверджувалися паном або державними урядовцями залежно від того, яким було село — панським чи державним. Представників сільської старшини, які не виконували своїх обов'язків або завинили перед громадою, переобирали достроково.

Висновки. Таким чином, аналіз української історіографії історії громади у період феодалізму свідчить, що, незважаючи на наявність певної кількості відповідних праць, сьогодні узагальнює дослідження історії цього соціального інституту як загалом по країні, так і по історико-географічних регіонах (Правобережна, Лівобережна Україна тощо), а також за видами феодального землевладіння, відсутнє. Відзначаємо як важливий факт, що на громаду звертають увагу практично всі дослідники, які займаються питаннями соціально-економічної історії України, культури і побуту українського народу.

Громада (селянська община) була достатньо самоврядною одиницею. Управляли нею старшини та волосні віча, які вирішували широке коло питань життєдіяльності громади, а також розглядали судові справи. З часом ці суди дістали назви "копних". Одночасно з руйнуванням волосної громади відбувалося поступове обмеження виборчих прав громад та компетенції волосних старців.

Зміцнення позицій шляхти, систематичні татарські спустошення та інші причини руйнували створений уклад. У середині XVII ст. на території Наддніпрянщини волость буде витіснена полковосотенним устроєм, хоча попервах і досить трива-

лий час козаки відтворюватимуть волосні порядки на освоєних ними степових просторах.

Є помітною і територіальна відмінність у еволюції волосних форм сільського самоврядування. Охарактеризовані вище процеси відбувалися як у Наддніпрянщині, так і на Галичині. Водночас на північних (російських) землях, зокрема в межах Московського князівства, волость часто ототожнювалася з повітом та позначала швидше територіальну, ніж самоврядну одиницю.

Сільські територіальні громади, з одного боку, за сферою компетенції та правосуб'єктністю безпосередньо належать до системної моделі управління сільськими територіями, а з іншого — є складником інституту самоврядування. Їх функціональність має територіальний вимір, оскільки простір є формою, а населені пункти — типом поселення для членів громади. Однак це не може бути підставою для того, щоб вважати зазначену спільноту адміністративно-територіальною одиницею.

Компетенція сільської громади не обмежується справами власної території, вона поширюється на розв'язання проблем загальнодержавного значення.

Отже, враховуючи традиційну звичаєво-обрядову культуру українського народу, його ментальність, соціокультурну специфіку розвитку громади, в основу національної моделі місцевого самоврядування доцільно покласти громадську теорію самоврядування. Для підвищення ролі сільських територіальних громад у соціально-економічному та суспільно-політичному житті слід звернути увагу на законодавство в частині більш чіткого визначення сфери компетенції територіальної громади, розмежування повноважень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Перспективи подальших розвідок у зазначеному напрямку пов'язані:

- з поглибленням концептуальних засад дослідження об'єктно-суб'єктної сутності сільської громади;
- дослідженням нормотворчої діяльності громади;
- розробленням концепції національної моделі місцевого самоврядування;
- посиленням практичної спрямованості дослідницької роботи стосовно обґрунтування теоретичних засад майбутнього Закону України "Про територіальну громаду".

Література / References:

1. Безклубенко С. Етнокультурологія. Критичний аналіз наукових засад. / С. Безклубенко. — К., 2002. — С.287.
2. Голубеў В. Ф. Сельская абшчына ў Беларусі XVI–XVIII ст. / В. Ф. Голубеў. — Мінск, 2008. — 407с.
3. Гримич М. В. Інститут власності у звичаєво-правовій культурі українців XIX. / М.В.Гримич. — початку XX ст. — К., 2004. — С.11–25.
4. Грушевський М. Звичайна схема “руської” історії і справа раціонального укладу історії східного слов'янства / М. Грушевський // *Визвольний шлях*. — 1995. — № 2. — С.10.
5. Гурбик А. Копні суди на українських землях у XIV–XVI ст. / А. Гурбик // *Український історичний журнал*. — 1990. — № 10. — С. 110–116.
6. Гурбик А. О. Еволюція соціально-територіальних спільнот в середньовічній Україні (волость, двориче, село, сябринна спілка) / А. О. Гурбик. — К., 1998. — 318 с.
7. Гурбик А. Сельская община на Украине в XIV — 60-х годах XVI в. (социально-экономический и правовой аспект проблемы): автореф. дис. на соискание науч. степени канд. ист. наук / А. Гурбик. — К., 1991. — 17 с.
8. Гурбик А. О. Сільська громада в Україні XIV–XVIII ст.: еволюція основних суспільно-територіальних форм / Гурбик А.О. // *Український історичний журнал*. — 1997. — № 5. — С. 52–66.
9. Ефименко А. Я. Дворичное землевладение в Южной Руси (Исторический очерк Южная Русь: Очерки, исследования, заметки. / А. Я. Ефименко. — СПб., 1905. — Т.1.
10. Ефименко А. Я. Исследования народной жизни. Вып. 1. Обычное право / А.Я. Ефименко. - М. : В.И. Касперов, 1884. — XVI. — 382 с.
11. Иванишев Н. О древних сельских общинах в Юго-Западной России. / Н. Иванишев. — К. 1863. — 72 с.
12. Касян А. І. Волесть як суспільно-територіальна форма сільської громади / А. І. Касян // *Вісник Черкаського університету. Серія : Історичні науки*. — 2014. — № 9. — С. 57–61.
13. Кистяковский А. Ф. Программа для собирания и изучения юридических обычаев и народных воззрений по уголовному праву: С предисловием о методе собирания материалов по обычному праву. / А.Ф.Кистяковский. — Киев, 1878. — С. 42–43.
14. Лучицкий И. Об общинном землевладении в Малороссии в ХVIII и XIX в. // *Чтения Нестора Летописца кн. 2* Киев. — с. 431. 200–201.
15. Пичета В. І. Введение в русскую историю (источники и историография). / В.И.Пичета. — М., 1923. — С.194.
16. Українські приказки, прислів'я і таке інше. [Уклад М.Номис / Упоряд., приміт. та вступна ст. М.М.Пазяка]. — К.: Либідь, 1993. — 768 с.
17. Чубинский П. Очерки народных юридических обычаев и понятий в Малороссии / П. Чубинский // *Записки Русского географического общества по отделению этнографии*. — СПб., 1869. — Т.П. — С.679–715.
18. Черепнин Л. В. Формирование крестьянства на Руси // *История крестьянства в Европе. Эпоха феодализма* / Л. В. Черепнин. — Т. 1. — М., 1985. — С.325.
19. Яковлів А. Українське право // *Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича* / Упор. С. В. Ульяновська; Вст. ст. І. М. Дзюби; Перед. слово М. Антоновича; Дод. С. В. Ульяновської, В.І.Ульяновського / А. Яковлів — К.: Либідь, 1993. — С.222–236.
1. Bezklubenko S. Yetnokulturologiya. Kritichnyi analiz naukovikh zasad. / S. Bezklubenko. — K., 2002. — S.287.
2. Golubev V. F. Selskaya abshchyna ў Belarusi KhVI–KhVIII st. / V.F.Golubev. — Minsk, 2008. — 407s.
3. Grimich M. V. Institut vlasnosti u zvichaevo-pravoviy kulturi ukraintstiv XIX. / M. V. Grimich. — K., 2004. — S.11–25.
4. Grushevskiy M. Zvichayna skhema „ruskoi” istorii i sprava ratsionalnogo ukladu istorii skhidnogo slovyanstva / M. Grushevskiy // *Vizvolnyi shlyakh*. — 1995. — №2. — S.10.
5. Gurbik A. Kopni sudi na ukrainskikh zemlyakh u XIV–XVI st. / A. Gurbik // *Ukrainskiy istorichnyi zhurnal*. — 1990. — № 10. — S. 110–116.
6. Gurbik A. O. Yevolyutsiya sotsialno-teritorialnikh spilnot v serednovichniy Ukraini (volost, dvorishche, selo, syabrinna spilka) / A. O. Gurbik. — K., 1998. — 318 s.
7. Gurbik A. Selskaya obshchina na Ukraine v XIV — 60-kh godakh XVI v. (sotsialno-ekonomicheskii i pravovoy aspekt problemy): avtoref. dis. na soiskanie nauch. stepeni kand. ist. nauk / A. Gurbik. — K., 1991. — 17 s.
8. Gurbik A. O. Silska gromada v Ukraini KhIV–KhVIII st.: evolyutsiya osnovnikh suspilno-teritorialnikh form / Gurbik A. O. // *Ukrainskiy istorichnyi zhurnal*. — 1997. — № 5. — S. 52–66.
9. Yefimenko A. Ya. Dvorishchnoe zemlevladenie v Yuzhnoy Rusi (Istoricheskiy ocherk Yuzhnaya Rus: Ocherki, issledovaniya, zametki. / A.Ya.Yefimenko. — SPb., 1905. — T.1.
10. Yefimenko, A. Ya. Issledovaniya narodnoy zhizni. Vyp. 1. Obychnoe pravo / A. Yefimenko. — M. : V.I. Kasperov, 1884. — XVI. — 382 s.
11. Ivanishev N. O drevnikh selskikh obshchinakh v Yugo-Zapadnoy Rossii. / N. Ivashev. — K., 1863. — 72 s..
12. Kasyan A. I. Volost yak suspilno-teritorialna forma silskoi gromadi / A. I. Kasyan // *Visnik Cherkaskogo universitetu. Seriya : Istorichni nauki*. — 2014. — № 9. — S. 57–61.
13. Kistyakovskiy A. F. Programma dlya sobiraniya i izucheniya yuridicheskikh obychev i narodnykh vozzreniy po ugovnomu pravu: S predisloviem o metode sobiraniya materialov po obychnomu pravu. / A.F.Kistyakovskiy. — Kiev, 1878. — S. 42–43.
14. Luchitskiy I. Ob obshchinom zemlevladeni v Malorossii v KhVIII i KhIX v. // *Chteniya Nestora Letopitsa kн. 2* Kiev. — s. 431. 200–201
15. Picheta V. I. Vvedenie v russkuyu istoriyu (istochniki i istoriografiya). / V.I.Picheta. — Moskva, 1923. — S.194.
16. Ukraini prikazki, prislivya i take inshe. Uklav M.Nomis / Uporyad., primit. ta vstupna st. M.M.Pazyaka. — K.: Libid, 1993. — 768 s.
17. Chubinskiy P. Ocherki narodnykh yuridicheskikh obychev i ponyatiy v Malorossii // *Zapiski Russkogo geograficheskogo obshchestva no otdeleniyu etnografii*. — SPb., 1869 — T.P. — S.679–715.
18. Cherepnin L. V. Formirovaniye krestyanstva na Rusi // *Istoriya krestyanstva v Yevrope. Epokha feodalizma*. — T. 1. — Moskva, 1985. — S.325
19. Yakovliv A. Ukrainse pravo // *Ukrainska kultura: Lektsii za redaktsieyu Dmitra Antonovicha* / Upor. S. V. Ulyanovska; Vst. st. I. M. Dzyubi; Pered. slovo M.Antonovicha; Dod. S. V. Ulyanovskoi, V. I. Ulyanovskogo. — K.: Libid, 1993. — S.222–236

Гаевская Татьяна Ильинична

Громада (сельская община) как институт крестьянского самоуправления в Украине

Аннотація. В статті аналізується громада (сельская община) как институт крестьянского самоуправления в Украине. Интерес к истории громаде (сельской общины) вызван стремлением ликвидировать “белые пятна”, возникновение и существование которых, в определенной степени, было связано с длительными предварительными запретами идеологического харак-

тера, по дослідженню обрядів українців существовавших в сільській общині. Другим фактором, який обумовив інтерес к прошлому громади (сільської общини) в обрядовому регулюванні, осознание необходимости воссоздать объективную, неподвзяту картину системи для определения потенциальных возможностей дальнейшего развития.

Важным фактором необходимости обращения к истории громады (сільської общини) является тот факт, что в течение последних десятилетий происходило накопление значительных по объему и принципиальных по значению теоретических достижений как в культурологических, так и в смежных науках (исторических, обществоведческих, правоведческих).

Ключевые слова: громада, сільська община, обряд, институт сільського самоуправлення.

Haievska Tetiana

Hromada (Rural Community) As an Institution of Peasant Self-Government in Ukraine

Summary. The Ukrainian ritual, which is the basis of Ukrainian culture and is one of the most effective ethnic factors, is of particular interest. It is natural that the interest of the specialists of a number of scientific disciplines and different kinds of art (culturologists, ethnographers and folklorists, historians of culture and art, sociologists of culture and others) to the Ukrainian ceremonies has not been fading for decades. The term “community” had not been fixed in Ukraine in historical sources by the end of the XVIIIth — early XIXth centuries, but in the Ukrainian historiography it was rather widespread to describe and separate forms of self-organization from primitive communal society up to feudal epoch. As to the period by the thirteenth century the term “community” historians use along with the concepts of “society”, “commune” and “settlement”.

The term “community” in the meaning of “rural community” is used by researchers to characterize the corresponding structure in the Ukrainian lands after their incorporation into the Russian Empire as a synonym for the Russian concept of “community”. So we believe it possible and scientifically justified to apply the term “community” equally, and sometimes instead of the identical and commonly used in Ukrainian historical source of the second half of the XVIIIth — XVIIIth centuries.

In historical sources of the XVIth — XVIIIth centuries the term “volost” (district) was widely used to refer to territorial communities in Ukraine, which included several villages united, usually on the grounds of belonging to a particular landowner. Territorial or volost community consisted of smaller units, rural communities, which were called “a village”. Such rural communities were later called “community”.

In the XVIth — XVIIIth centuries “yards”, “homesteads”, “settlements”, that were units of taxation, mostly represented households of large complex families, being at the same time a part of rural communities.

However in the XVIth — XVIIIth centuries they were not communities in the sense of social and territorial organizations.

The aim of the article is the research of a community (rural community) as an institution of peasant self-government in Ukraine. During that period the community was a rather complicated social and economic institution that was performing several functions, the main among which were — organizational and defensive (for the inhabitants that were part of it) and representative (in the relationship of the community with a landowner or the state).

Analysis of Ukrainian historiography of the history of the community shows that despite the existence of a number of relevant publications currently there is no generalizing study of the history of this social institution as a whole in the country, and on the historical and geographical regions (Right Bank Ukraine, Left Bank Ukraine), and by the types of feudal landowning. We note an important fact that almost all researchers who are dealing with social and economic history of Ukraine, culture and life of the Ukrainian people pay their attention to the community.

Hromada (peasant community) was a rather self-governing unit. It was managed by its officers and volost public meetings, which were solving a number of issues regarding the community, and also were handling legal matters. In course of time, those courts were called “digging”. Along with the destruction of the volost community there was gradual limitation of electoral rights of communities and competence of the volost elders.

The strengthening of the gentry’s positions, systematic Tatars’ devastation and other causes were destroying the established way of life. In the mid-seventeenth century on the territory of Naddniproianshchyna (over the Dnieper land) volost will be superseded by a regimental-centesimal structure, although at first and for a long time the Cossacks would copy township orders on reclaimed by them steppes.

Rural territorial communities, on the one hand, belong to the rural areas systematic management model by the core expertise and legal personality; on the other hand they are part of the institute of self-government. Their functionality has a territorial dimension, as space is a form and population centres are type of settlement for the members of the community. However, this cannot be a reason to consider the specified community as an administrative and territorial unit.

The competence of the rural community is not limited to the affairs of its own territory; it extends to the solving the problems of national importance. So, taking into account the traditional culture, traditions and customs of Ukrainian people, their mentality, social and cultural specific of the community, it is reasonable to use public theory of self-government for a national model of local self-government. To increase the role of rural communities in the socio-economic and political life attention should be paid to the legislation regarding clearer definition of the competences of territorial communities, separation of powers between the executive authorities and local governments.

Keywords: community, rural community, ritual, institute of rural self-government.